

Hoofdstuk 8

Tekst en commentaar I,4:

§ 1. Ἐν δὲ τῇ Μακεδονίᾳ φανερός γίνεται πᾶσιν ὁ Νεκτανεβὼς ἄκρως σκεπτόμενος ἐπὶ τοσοῦτον, ὡς καὶ τὴν Ὀλυμπιάδα θελήσῃ σκέψασθαι ὑπ' αὐτοῦ καὶ μετακαλέσασθαι αὐτὸν ἀποδήμου τοῦ Φιλίππου πρὸς πόλεμον τυγχάνοντος. Ὅς παραγενάμενος εἰς τὰ βασίλεια, ἰδὼν αὐτῆς τὴν εὐμορφίαν τῆς σελήνης διαφορωτέραν, ἄλλως καταφερῆς εἰς τὰς γυναῖκας τυχῶν, ἀπὸ τῆς ἐρωτικῆς ἐπιθυμίας τὸν νοῦν ἀκονήσας, προτείνας τὴν χεῖρα ἠσπάσατο καὶ λέγει·

§ 2. “Χαίροις Μακεδόνων βασίλεια”, μὴ καταξιώσας αὐτὴν δέσποιναν εἰπεῖν, τὸν βασιλικὸν ἔχων λογισμὸν. Ὀλυμπιάς εἶπεν· “Χαίροις ἀγαθώτατε μαθηματικέ, καὶ παραβὰς καθέζου”. Ὡς δὲ ἐκάθισεν, Ὀλυμπιάς εἶπεν· ”Σὺ τυγχάνεις <προφήτης> Αἰγύπτιος ἀληθινός; “Νεκτανεβὼς εἶπεν· Ὡς οἱ δοκιμάσαντες λέγουσιν”. Ἡ δὲ εἶπεν·”Ποῖα σκέψει χρώμενος τὸ ἀληθὲς ἀπαγγέλλεις;”

§ 3. Ὁ δὲ εἶπεν· “Καλῶς ἀπεφῆνω, ὦ βασίλισσα· πολυσχιδῆς γὰρ ἐστὶ τῆς σκέψεως ἡ κρίσις· εἰσὶ γὰρ ὄνειροκρίται σημειολύται ὄρνεοσκόποι μάντιες + ἀμουμενταῖς γενεθλιαλόγοι μάγοι ἀστρολόγοι. Ἐγὼ οὖν πάντων τούτων ἐφαπτόμενος, κατ' ἐξοχὴν προφήτης ὢν Αἰγύπτιος, καὶ μάγος εἰμὶ καὶ ἀστρολόγος”.

§ 4. Καὶ ταῦτα λέγων δριμύτατον αὐτῇ ἔβλεπεν, ἥτις σημειωσαμένη τὸ βλέμμα εἶπε· ”Τί λογίζόμενος, προφήτα κατ' ἐξοχὴν, περιέργως οὕτως μοι ἀπέβλεπας;” Νεκτανεβὼς εἶπεν· Ὑπομνησθεὶς χρησμοῦ, βασίλισσα· ἤκουσα γὰρ ὑπὸ τῶν ἰδίων θεῶν ποτε, ὅτι βασιλίδι σε δεῖ σκέψασθαι καὶ ἅπερ λέγεις ἀληθῆ εὐρεθῆναι”.

§ 5. Ἀμα δὲ τῷ ταῦτα εἰπεῖν προσενεγκάμενος πίνακα πολυτίμητον βασιλικόν, ὃν ἐρμενεῦσαι λόγος οὐ δύναται, ἐξ ἐλέφαντος καὶ ἐβένου καὶ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, τριχάρακτον ζώναις, ἐπὶ μὲν τοῦ πρώτου κύκλου δεκα-νοὺς ἔχοντα τοὺς λς', ἐπὶ δὲ τοῦ δευτέρου ζῶδια τὰ ιβ', ἐπὶ δὲ τοῦ μέσου ἥλιον καὶ σελήνην, ἔθηκεν ἐπὶ δίφρου·

§ 6. εἶτα γλωσσόκομον ἀνοίξας ἐλεφάντινον ὠσαύτως, μικρὸν ἐκκενώσας τοὺς ἐπτὰ ἀστέρας καὶ τὸν ὠροσκόπον ἐξ ὀκτῶ *λίθων τεχνικῶν *μετ' ἀλλήλων συνέθηκε τὸν τηλικούτον οὐρανὸν ἐν ὀλίγῳ κύκλῳ περιφωτίσας, προθεὶς τὸν ἥλιον κρυστάλλου λίθου, τὴν σελήνην ἀδάμαντος λίθου, τὸν Ἄρεα αἰματίτου λίθου, τὸν Ἑρμῆν σμαράγδου λίθου, τὸν Δία αἰθερίτου λίθου, τὴν Ἀφροδίτην σαπφείρου λίθου, τὸν Κρόνον ὀφίτου λίθου, τὸν ὠροσκόπον λυγδίνου λίθου, καὶ εἶπεν·

§ 7. “Λέξον μοι, βασίλισσα, ἐνιαυτόν, μῆνα καὶ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν τῆς ἑαυτῆς γεννήσεως”. Τῆς δὲ εἰρηκυίας ὁ Νεκτανεβὼς ψηφίζει τὴν ἑαυτοῦ καὶ τὴν αὐτῆς γέννησιν, εἰ συναστρεῖ. Ἰδὼν δὲ εὐὶ κειμένην τὴν ἀστροθεσίαν φησὶ· “Τί θέλεις ἀκούσαι, βασίλισσα;” Ἡ δὲ εἶπε· “Τὰ περὶ τὸν Φίλιππον μαθεῖν θέλω· φημίζεται γὰρ μοι μετὰ τὸν πόλεμον ἀποβαλεῖν με καὶ γαμεῖν ἄλλην”.

§ 8. Ὁ Νεκτανεβὼς εἶπε· “Ψευδῆς ἡ φήμη γέγονε, βασίλισσα, τοῦ νῦν χωρισμοῦ· μετὰ καιρὸν γὰρ ὄντως τοῦτο γίνεται. Πλὴν δύναμαί σοι ὡς Αἰγύπτιος προφήτης <καὶ> μάγος εἰς πολλὰ βοηθὸς γενέσθαι, ὅταν μου <ἐπὶ> πράγῃ τοιούτῳ χρεῖα γίνηται. Τὸ γὰρ νῦν εἴμαρταί σοι, καθ' ἣν τέθεικός μοι σαυτῆς γένεσιν,

θεῶ ἐπιγείῳ συνελθεῖν καὶ ἐξ αὐτοῦ σύλληψιν ἔχειν καὶ παιδοποιηθῆναί σοι ἔκδικον γενόμενον τέκνον τῶν ὑπὸ Φιλίππου γενομένων ἀμαρτημάτων”.

§ 9. Ἡ δὲ εἶπε· Καὶ τίς ἐστίν, ὃν λέγεις θεόν μοι συνευνάζεσθαι; Ὁ δὲ εἶπεν· Ὁ τῆς Λιβύης κεραδὸς πλουτηφόρος Ἄμμων”. Ἡ δὲ εἶπε· “Ποῖός ἐστιν οὗτος τὴν ἡλικίαν, νέος <ἦ> μεσήλιξ; τὸν δὲ χαρακτήρα ποῖός ἐστιν;” Ὁ δὲ εἶπε· Τὴν μὲν ἡλικίαν μεσήλιξ, πολὺς τὴν χαίτην, κέρατα κριοῦ ἐπὶ τῶν κροτάφων ἔχων. Καὶ θεωρήσεις ὄνειρον καὶ θεόν σοι συγγινόμενον”.

§ 10. Ὀλυμπιάς εἶπε· “Πότε;” Ὁ δὲ εἶπεν· “οὐ μακρὰν, σήμερον. Διὸ καὶ προτρέπομαι σε περὶ σαυτὴν γενέσθαι καθὼς βασιλίδα γυναῖκα περιπλακῆσεται γὰρ σοι ταύτη τῇ νυκτὶ δι’ ὀνείρων”. Ἡ δὲ εἶπε· “Τοῦτο ἂν ἴδω, οὐχ ὡς προφήτην ἢ μάγον, ἀλλ’ ὡς θεόν σε προσκυνήσω”.

§ 1: τῆς σελήνης διαφορωτέραν: lectio Krollii. A: σελήνης τυχῶν.

§ 2: Σὺ τυγχάνεις <προφήτης> Αἰγύπτιος: <προφήτης> addidi.

§ 3: + ἀμουμάντεις: ἀμμουμ. L. Kroll noluit legere ἀμμουμ. in ἀμουμ vestigium latere posse nominis Ammon putat.

§ 6: * λίθων τεχνικῶν * μετ’ ἀλλήλων: Kroll: λιθοτέχνων μετ’ ἀλλων.

§ 8: <καὶ μάγος>: lectio Krollii; om. ms. B, versiones Arm. Val. habet Syr.

<ἐπὶ> πράγει: <ἐπὶ> add. Kroll

§1. In Macedonië werd Nektanebo bij iedereen bekend en hij schouwde de toekomst dermate deskundig dat ook Olympias haar toekomst door hem liet schouwen en zij ontbood hem, juist toen Philippos in het buitenland vertoefde om oorlog te voeren. Hij maakte zijn opwachting in het paleis en zag hoe mooi zij was, mooier dan de maan, en aangezien hij zich toch al tot alle vrouwen aangetrokken voelde, maakte een hevig verlangen zich van hem meester en hij stak bij wijze van groet zijn hand uit en zei: §2. “Gegroet, koningin der Macedoniërs”. Hij vond namelijk dat hij haar niet met “Meesteres” aan kon spreken omdat hijzelf koninklijke waardigheid bezat. Olympias sprak: “gegroet hooggeachte astroloog, komt u nader en neemt u plaats.” Toen hij plaats genomen had, zei Olympias: “U bent dus een echte Egyptische waarzegger?” Nektanebo zei: “Inderdaad, uw informanten hebben gelijk.” Zij vroeg: “Welke methode in de waarzeggerij gebruikt u om de waarheid te voorspellen?” Hij sprak weer: §3. “Daar stelt u een goede vraag, koningin, want in de waarzeggerij kan men inderdaad op vele manieren tot een beoordeling van de waarheid komen. Men heeft droomuitleggers, voortekenduiders, vogelkijkers, zandschouwers (resp. verkondigers van Ammon's wil of schotelwichelaars), trekkers van geboortehoroskopen en magiërs astrologen. Omdat ik al deze technieken beoefen, ben ik als Egyptische priester-waarzegger bij uitstek zowel een magiër als ook een sterrenwichelaar.

§4. Bij deze woorden richtte hij een zeer doordringende blik op haar, die haar niet ontging en zij sprak, “met welke bedoeling, o priester ‘bij uitstek,’ staarde u mij zo onderzoekend aan?” Nektanebo sprak: “Mij schoot een voorspelling te binnen, koningin, want ik hoorde ooit het volgende van mijn eigen goden: U moet voor een koningin de toekomst schouwen en datgene wat u zegt zal waar bevonden worden”.

§5. Terwijl hij dat zei, haalde hij een zeer kostbaar, vorstelijk plankje tevoorschijn; woorden schieten te kort om het te beschrijven. Het was gemaakt van ivoor, ebbenhout, goud en zilver; er was een verdeling in drie cirkels op aangebracht, met op de eerste cirkel de zesendertig dekanen, op de tweede de twaalf tekens van de dierenriem en in het midden de zon en de maan. Hij legde het op een driehoek, §6. vervolgens opende hij een doosje, eveneens van ivoor, nam daaruit de zeven planeten en de horoskoopsteen die uit wel acht

kunstig bewerkte edelstenen waren vervaardigd. Met behulp daarvan stelde hij, door de onderlinge relatie (van die planeten voorstellende edelstenen) weer te geven, in een klein bestek, de uitgestrekte hemel samen. Hij legde er de zon van kristal op, de maan van diamant, Mars van haematiet, Hermes/Mercurius van smaragd, Zeus/Jup(p)iter van aetheriet, Aphrodite/Venus van saffier, Kronos/Saturnus van ophiet en de horoskoopsteen uit wit marmer en sprak toen: §7. “Zeg mij, koningin, het jaar, de maand, de dag en het uur van uw geboorte”. Toen zij hem die gegevens verstrekt had, rekende Nektanebo uit of hun beider constellaties met elkaar overeenkwamen en toen hij gezien had dat hun sterren met elkaar harmonieerden, zei hij: “Wat wilt u vernemen, koningin”? Zij antwoordde: “Ik wil weten wat Philippos van plan is, want mij komt ter ore dat hij mij na de oorlog wil verstoten en met een andere vrouw wil trouwen”.

§8. Nektanebo sprak: “Voorzover het een scheiding op dit moment betreft, is het gerucht een leugen maar mettertijd zal die scheiding inderdaad plaats vinden.

Echter, ik kan u als Egyptisch priester en magiër ten zeerste van dienst zijn, wanneer u mij in een dergelijke aangelegenheid nodig hebt. Want voor het moment is het u volgens uw geboortetijdstip, dat u hebt opgegeven, voorbeschikt gemeenschap te hebben met een chthonische godheid, u zult zwanger van hem worden en een zoon baren die u zal wreken voor al het onrecht dat u door Philippos geleden hebt”.

§9. Zij sprak: “Wie is die god die, naar uw woord, met mij zal slapen?” Hij antwoordde: “De rijkdom brengende, gehoornde Libysche Ammon”. Zij vroeg: “Hoe ziet de god er uit, jong of van middelbare leeftijd en wat voor gelaatstrekken heeft hij”? Hij sprak: “Hij is van middelbare leeftijd, hij heeft grijs haar en draagt ramshorens op zijn hoofd (bij zijn slapen) en u zult een droomgezicht zien waarin de god bij u komt”.

§10. Olympias vroeg: “Wanneer?” Hij zei: “Binnenkort, vandaag nog. Daarom verzoek ik u dringend om u als een koningin voor te bereiden (en u als zodanig te gedragen), want vannacht zal hij u in uw dromen omhelzen”. Zij sprak: “Als ik dat zie, zal ik u niet als een profeet of magiër vereren maar als een god.

Commentaar I. 4:

§ 1. ἄκρως σκεπτόμενος ἐπὶ τοσοῦτον κτλ.: Voor ἄκρως handig, deskundig zie LSJ s.v. ἄκρως c; cf. Philodemos, Περὶ παρρησίας pg.27¹²⁹.

Het participium σκεπτόμενος heb ik vertaald als hij schouwde. Voor σκέπτομαι in de zin van (be)schouwen (als), onderzoek zie LSJ. II. cf. Soph. Aj. 1028. Overigens vindt men het gebruik van het praesens σκέπτομαι en het imperfectum ἐσκέπτομην nauwelijks bij de Attische schrijvers voor Aristoteles. Uitzonderingen zijn Pl. Laches, 185b en Alk. 2. 140a.

§ 1.1. σκέψασθαι ὑπ'αὐτοῦ: Ik heb σκέψασθαι hier vertaald met: dat (ook Olympias haar toekomst) liet schouwen Een andere vertaling die meer recht doet aan het mediale karakter van σκέψασθαι, n.l. dat ook Olympias (voor zich) haar toekomst door zijn ogen wilde zien leek mij nogal geforceerd.

¹²⁹ = Philodemos, Liber, ed. A. Olivieri, Leipzig 1914 (Teubner).

§ 1.2. καταφερῆς εἰς τὰς γυναῖκας: LSJ geeft onder II de volgende betekenissen van καταφερῆς: inclined to, esp. to sensual pleasures geneigd tot zinnelijk genot. Syr. (Budge) geeft hier een andere lezing: He (Nektanebo) was a man, innocent of women Mogelijk heeft de niet bewaard gebleven Pehlevĭ-versie waar Syr. een vertaling en/of een bewerking van is, deze lezing ook gehad. De ons andere bekende Griekse recensies β en γ vertellen niets over de verhouding van Nektanebo tot het vrouwelijk geslacht in het algemeen, alleen over zijn lustgevoelens t.a.v. Olympias. De Armeense versie stemt, getuige de vertaling van Wolohojian (pg. 25): for he was pleasure-mad for women wel overeen met de recensio α en dat geeft samen met de vertaling van LSJ voldoende grond voor de vertaling: .. aangezien hij zich toch al tot vrouwen aangetrokken voelde

§ 1.2. προτείνας τὴν χεῖρα ἠσπάσατο: Nektanebo begroet Olympias door zijn hand uit te strekken. Deze begroeting tussen personen van koninklijken bloede onderling wordt nergens vermeld. Het vervolg, μὴ καταξιώσας αὐτὴν δέσποιναν εἰπεῖν geeft aan dat Nektanebo zich zeer zelfbewust ten overstaan van de Macedonische koningin gedraagt. Elders in de Griekse literatuur duidt προτείνω χεῖρα op een smekend gebaar. Bij Herodotos I, 45 b.v. strekt Adrastos smekend zijn hand uit naar Kroisos van Lydië, nadat hij diens zoon Atys per ongeluk gedood had. Ook bij een overgave kan dit de houding zijn van degene die zich goedschiks of kwaadschiks overgeven aan een vijandige overmacht, cf. Hdt VII, 233, de overgave van de Thebanen aan de Perzen.

§ 2. μὴ καταξιώσας κτλ.: De auteur wil er blijkbaar de nadruk op leggen dat Nektanebo zich nog steeds als koning beschouwt, hoewel hij in feite een vluchteling zonder rechten is. Deze zelfbewuste houding mist haar uitwerking op Olympias niet, getuige de begroeting: “Χαίροις ἀγαθώτατε μαθηματικέ: Gegroet, hooggeachte astroloog

§ 2.1. ἀγαθώτατε i.p.v. ἄριστε: Niet ongebruikelijk sinds Diodoros S. (16, 85); zie ook Heliodoros, Erot. (5, 15.) Naast ἀγαθώτατος komt ook ἀγαθότατος voor, (Pap. Oxyrrh., 1787, 26; 2e eeuw A.D.). De comparativus ἀγαθώτερος sinds LXX, Iudices (Richteren), 11, 25; 15, 2 en verder bij Diodoros S. 8, fr. 12; Plotinos, Enn. 5, 5, 9. Zie Jannaris, §§ 504, 505.

§ 2.2. μαθηματικέ: In principe is μαθηματικός een algemene term, in deze context is μαθηματικός in elk geval synoniem met ἀστρολόγος. Zie echter ook Marcus Antoninus Imperator, 4, 4, 8; Sextus Empiricus, Adversus Mathematicos, 5, 2.; Porphyrios ap. Eusebios, Praep. Evang. 6, 1; Firmicus Maternus, I, 162: “Sacerdotes divinos, haruspices, augures, mathematicos astrologos” en ibid. 102, 1; 165, 25: “Haruspices, vates mathematicos.”

§ 2.3. Σὺ τυγχάνεις <προφήτης> Αἰγύπτιος: τυγχάνω zonder participium ὦν (wordt soms weggelaten; zie LSJ, s.v. τυγχάνω II,2) waardoor τυγχάνω dezelfde betekenis krijgt als εἰμί (ik ben). Cf. o.a. Pindaros, Pyth. 4. 5. οὐκ ἀποδάμου τυχόντος niet afwezig (zijnde). Arist., Pol. 1318, a 31: δύο μέρη τετύχηκεν ἐξ ὧν ἡ πόλις.. Er waren twee delen (districten) waarin de stad enz Nog een voorbeeld uit de Koinè: Pap. Lips., 40, 117 (4e eeuw A.D.): νέος πάνυ τυγχάνων geheel en al jong (nieuw) zijnde. Zie ook Jannaris §§ 2116 en 2119.

§ 2.3a. <προφήτης> Αἰγύπτιος: Het antwoord dat Nektanebo haar geeft suggereert dat Olympias niet zozeer vraagt naar zijn nationaliteit, maar vooral naar zsjjn praktijken; derhalve wordt voorgesteld Σὺ τυγχάνεις <προφήτης> Αἰγύπτιος te lezen, zie bv. § 3.

§ 2.4. Ὡς οἱ δοκιμάσαντες λέγουσιν: Zoals zij die ervaring met mijn vaardigheden hebben het zeggen. Het verbum δοκιμάζω betekent beproeven, examineren (Lampe s.v. δοκιμάζω approve after testing) men zou dit zinsdeel eventueel ook kunnen vertalen met: Zoals zij die (mij op mijn betrouwbaarheid of vakbekwaamheid) hebben onderzocht, enzIn de recensio β geeft Olympias Nektanebo zelfs de bewering in de mond dat de mensen elke waarheid bij hem gevonden menen te hebben. De tekst van β luidt hier als volgt: “σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος μαθηματικός εἰς ὃν οἱ δοκιμάσαντες εὗρον πᾶσαν ἀλήθειαν”. U bent dus de Egyptische astroloog bij wie zij die ervaring met met hem hebben, elke waarheid hebben gevonden. De Armeense versie geeft hier weer een iets andere lezing: in deze versie stelt Olympias Nektanebo eerst een vraag en beantwoordt die dan zelf. De tekst (Wolohojian, pg. 25) luidt hier als volgt: Are you the learned astrologer, Nectanebos, renowned in every city? Supposedly those who have interrogated you have learned every truth from you. Overigens lijkt er geen reden te bestaan hier een andere lezing te accepteren dan die van Kroll. Alle versies wijken hier namelijk enigszins van elkaar af. Arm. en trouwens ook Julius Valerius (Val.) komen grotendeels overeen met β, terwijl Syr. (“Those who have had experience of me speak well (of me)”) meer met α spoort. In dit geval bestaat hier het vermoeden dat Syr. de oerversie dichter benadert dan β en Arm. en dat πᾶσαν ἀλήθειαν (every truth) een verfraaiing van latere datum is. Bovendien is het aannemelijker dat Nektanebo als vreemdeling de behoefte heeft zich met enige nadruk te legitimeren dan dat Olympias haar eigen vraag beantwoordt, al is dit laatste niet uitgesloten.

§ 2.5. σκέψις: eig. het zien of schouwen. Hier wordt de methode (techniek) van een ziener bedoeld om de toekomst te voorspellen. Het verdere verloop van deze passage maakt dat duidelijk. Zie voor dit gebruik Herodianos, 8.3.7: “μάλιστα γὰρ τῇ σκέψει ταύτη πιστεύουσιν Ἴταλιῶται” De Italiërs geloven sterk in dit soort methode van de toekomst voorspellen.

§ 3. καλῶς ἀπεφώνω: ἀποφαίνομαι: iets van zich laten zien, een bepaalde indruk maken Olympias maakt met haar vraag ποία σκέψει; duidelijk dat zij enigszins op de hoogte is, Nektanebo onderkent dit en beaamt dat er inderdaad verschillende methoden in de waarzeggerij bestaan en somt deze vervolgens op. Het lijkt daarom het beste καλῶς ἀπεφώνω te vertalen met: daar stelde u een goede vraag

§ 3.1. βασίλισσα i.p.v. βασιλεία: Deze vorm vindt men reeds bij Alkaios (Comicus, 5e/4e eeuw v. Chr.), ze wordt veroordeeld door de atticist Phrynichos (2e eeuw AD). Zie § 4 βασιλίδι < βασιλῖς, sinds Soph., Antig. 941 (dub. lect.); Eur., Hek., 552 ; Plout., Vita Alex., 21.

§ 3.2. πολυσχιδής, scil. σκέψεως ἢ κρίσις: “In veel delen verdeeld, in veel specialismen uiteenvallend”. In de antieke literatuur over magie zijn diverse opsommingen overgeleverd van de verschillende vormen van waarzeggerij die de auteur kunnen hebben geïnspireerd, al is niet bekend welke tekst(en) de auteur onder ogen heeft gehad of welke magiër hem

mondeling kan hebben ingelicht. Hier volgen enige lijsten bij de belangrijkste auteurs over het onderwerp: Rhetorios, 166, 5: ἱερομάντεις, θύτας, οἰωνοσκόπους, ἀστρολόγους, θεοπλόκους.

Firmicus Maternus, I, 162, 2: Sacerdotes divinos, haruspices, augures mathematicos; *ibid.* 185, 25: Sacerdotes aut hos qui in templis constituti futura praedicant, aut haruspices aut astrologos aut augures magos. Een andere serie vindt men in in het Latijn gestelde astrologische teksten met een hermetische inslag, n.l. de door W. Gundel (1936) uitgegeven *Neue astrologische Texte des Hermes Trismegistus*(N.A.T), 55, 36: Augures sacerdotes vel matheseos peritos. Cf. Ptolemaios, *Tetrabiblos*, IV, 4-181, 24: μάντεις, ἀστρολόγους, θύτας, λεκανομάντεις. Manetho astrologus noemt ook nog ὄνειροπόλους en Teukros ὄνειροκρίτας. De opsommingen maken duidelijk dat vooral droomuitleggers (ὄνειροπόλοι, ὄνειροκρίται) belangrijk zijn.

Maar wat zijn ἀμουμάντεις? De LSJ (suppl. pg. 10) vermeldt dit woord als hapax met onduidelijke betekenis en oppert tussen haakjes de mogelijkheid dat het woord ἀμμομάντεις zou moeten luiden, hetgeen dan zanduitlegger zou moeten betekenen. Dit lijkt niet onmogelijk. In de Souda s.v. Ὀρφεὺς wordt melding gemaakt van een orphisch geschrift met de titel “Ἀμμοσκοπία” Zandschouwing i.e. voorspelling van de toekomst aan de hand van zand(stormen).

Anderzijds zou, zoals Kroll (app. crit. pg. 4, r. 10) opmerkt, in ἀμμομάντεις een spoor van de naam Ammon kunnen steken en hij verwijst daarbij naar de *Real-Enzyklopädie* (I,1853). Echter, deze god wordt de hele roman door Ἄμμων genoemd en men zou dan eigenlijk ἀμμωνομάντεις moeten lezen. De Armeense (ge- drukte) versie (Venetië, 1842) leest ammōnagêtkh, hetgeen uitleggers van de wil van Ammon zou moeten betekenen.

Wolohojian (cap.7. n.2 pg. 161) wijst er echter op dat de naam van deze Egypte god ook in de hele tekst als Amon gespeld wordt. Wat ammōnagêtkh dan wel zou moeten betekenen blijft een open vraag. Bovendien moet men zich dan afvragen of men hier wel aan uitleggers van de wil van Ammon moet denken. Gezien de Egyptische achtergrond van dit deel van de Alexanderroman lijkt deze uitleg op het eerste gezicht niet onwaarschijnlijk.

Wolohojian (pg. 25) vertaalt het Armeense woord evenals Raabe (Leipzig 1896) met seers of Ammon, hetgeen in het Grieks overeen zou komen met het boven reeds vermelde ἀμμωνομάντεις. Een lezing ἀμμωνομάντεις lijkt evenwel niet aan de orde, al was het maar wegens het feit dat in de overlevering nergens ooit sprake is van een speciaal aan Ammon gerelateerde categorie voorspellers. Wolohojian vermeldt echter ook dat de z.g. epitomae (in de regel aangeduid met E) amanagêtkh = dish-seers lezen. Deze variant zou op zich niet in de opsomming misstaan naast λεκανομάντεις maar een woord als δισκομάντεις is nergens overgeleverd en het is zeer de vraag of men dit hier wel zou moeten lezen, alleen al omdat δισκο- paleografisch niet te rijmen valt met ἀμμου- of ἀμμωνο- of iets dergelijks; ἀμουμάντεις blijft derhalve een vraagteken.

§ 3.3. μάγος (μαγουσαῖος): Een andere opvallende term is μάγος. Deze term is noch Grieks noch Egyptisch maar Iraans en hoort thuis in de religieuze wereld van het oude Perzië. In de Gâthâs komen meerdere malen de woorden maga en magavan voor, maar - slechts één keer in de zin van priester(s). De naam μ " (@LF"Ā@4 stamt van het Aramese meervoud magûšaiâ bij magûš (Zie Cumont, *Textes et monuments relatifs aux mystères de Mithra*, Bruxelles 1896-1899, I, pg. 9, note 5), “mais comment le vieux perse magû est devenu le sémitique magûš, n'a pas encore été expliqué de manière satisfaisante.” Cf. *ibid.*

tome II, pg. 20, note 2). Voor het Aramese (Syrische) meervoud, zie Brockelmann, Syrische Grammatik, § 91. Voor μαγουσαῖοι zie ook Eus. Praep. Ev.278D = Migne 473 C; Bas. Ep. 258.4 (3.394 D, Migne, 32, 952 C; Leont. Byz. Nest. et Eut. 3,37 (M. 86, 1376 C Desalnettemin mag men aannemen dat de μάγοι wel priesters waren en dat zij bij de verovering van het westen van Klein-Azië (546/545 v. Chr.) en van Egypte (de eerste keer in 525 v. Chr.) met de Perzische troepen zijn meegekomen. Welke goden dienden deze μάγοι? In Irân schijnt zich in om en nabij 600 v. Chr. een hervorming te hebben voorgedaan met het doel het oude polytheïsme te vervangen door een dualistisch systeem met een goede en een slechte god, resp. de bovengenoemde Ahura-Mazda (Ohrmazd) en Angra-Mainyu (Ahri-man), een systeem waarin ethiek een grotere plaats moest innemen dan in het oude. Men mag er echter niet zonder meer van uitgaan dat de μάγοι deze goede god dienden. Duchesne-Guillemin is de mening toegedaan dat de relatie van de μάγοι tot de religie van Zarathustra daarom zo moeilijk op te lossen is omdat deze kwestie verband houdt met de onoplosbare vraag of de Achaemenieden aanhangers van de leer van Zarathustra waren en het feit dat het woord maga in de zin van priester van Ahura-Mazda slechts één keer in de Avesta voorkomt. Duchesne-Guillemin die in zijn oudere publicaties van mening was dat de Achaemenieden aanhangers waren van het dualisme, is in zijn meest recente bespreking van dit probleem tot de tegengestelde conclusie gekomen. Het is dus uiterst onzeker of de μάγοι in Irân als priesters de religie van Zarathustra dienden, ook al omdat zij, zoals reeds gezegd, maar één keer in die zin worden vermeld en hetzelfde geldt voor de μάγοι die met de Perzische legers naar Klein-Azië en Egypte zijn getrokken. Enerzijds zou men mogen aannemen dat zij zich juist in de diaspora aan het zoroastrisme hebben vastgeklampt, als zij deze vorm van godsdienst tenminste in hun vaderland hadden gediend, anderzijds dat zij zich in den vreemde sterk hebben laten beïnvloeden door de inheemse godsdiensten en daarbij misschien zelfs hun eigen taal hebben ingeruild voor het Egyptisch, het Grieks of het Aramees. De in de diaspora levende μάγοι bevonden zich in een wereld waarin de twee laatstgenoemde talen een dominante positie innamen. Nadat de tweede Perzische overheersing ongeveer een decennium geduurd had, werd Egypte veroverd door Alexander de Grote. Men mag echter niet zonder meer aannemen dat met de Perzische legers ook de μάγοι uit Egypte verdreven waren, men mag redelijkerwijze veronderstellen dat velen van hen zijn achtergebleven. Bardaisan van Edessa (pluism. 222 AD) wordt hieraangaande als volgt geciteerd bij Eusebius, Praep. Evang., VI.10. 16: ἐξ ὧν (μαγουσαίων) εἰσὶ μεχρὶ νῦν πολλοὶ ἐν Μηδίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ. Van hen (nl. van de magusaeërs) zijn er nog steeds velen, zowel in Medië, als in Egypte

De veronderstelling lijkt gewettigd dat met magos pios en magos caelestia scientes priesters bedoeld zijn en met homocidarum vel magorum conscij een kwalijk soort tovenaars.

Gebruiken de N.A.T. één term om zowel priesters als tovenaars aan te duiden, Firmicus Maternus en Kosmas Hagiopolites brengen een differentiatie in de terminologie aan.

Eerstgenoemde vermeldt, althans in zijn Matheseos de magi alleen in gunstige zin terwijl hij de slechte tovenaars als maleficos (misdadigers) en venenarios: gifmengers betitelt.

Kosmas Hagiopolites schrijft in zijn commentaar op de Carmina van Gregorios

Nazianzenos het volgende: “Διαφέρει δὲ μαγεία γοητείας” (maar magie is wat anders dan goëtie = tovenarij) en dat licht hij als volgt toe: “ἡ μὲν μαγεία ἐπίκλησις ἐστὶ δαιμόνων ἀγαθοποιῶν πρὸς ἀγαθοῦ τινος σύστασιν, ὥσπερ τὰ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Τυανέως θεσπίσματα δ'ἀγαθῶν γεγόνασιν. Γοητεία δὲ ἐστὶν ἐπίκλησις δαιμόνων κακοποιῶν περὶ τοὺς τάφους εἰλουμένων ἐπὶ κακοῦ τινος σύστασιν”.

De magie nu is het aanroepen van goede geesten om iets goeds tot stand te brengen, juist zoals de orakels van Apollonios van Tyana door toedoen van goede geesten tot stand zijn gekomen. Goëtie daarentegen is het aanroepen van kwade geesten bij de graven van hen die door moord om het leven zijn gekomen, teneinde iets slechts tot stand te brengen.

Iets verder in hetzelfde fragment geeft Kosmas nog een definitie van een derde vorm van magie, de kruidenmengerij en wel als volgt: *φαρμακεία δέ, ὅταν διά τινος σκευασίας θανατηφόρου πρὸς φίλτρον δοθῆ τινι διὰ στόματος*. Van kruidenmengerij is sprake als iemand aan de hand van een dodelijk recept, iemand (anders) langs de orale weg een toverdrank toedient. Conclusie: De bronnen (N.A.T., Firmicus Maternus en Kosmas Hagiopolites) geven geen eenduidige interpretatie van het begrip magiërs c.q. magie (*μάγοι, μαγεία*); enerzijds wordt er in positieve zin een groep priesters mee aangeduid, anderzijds worden de magi min of meer als medeplichtig aan moord beschouwd. Aangezien Firmicus Maternus (zij het eerst in 347 A.D.) en Kosmas Hagiopolites christenen waren, mag men aannemen dat niet alle christenen de magie, voorzover geen goëtie, negatief beoordeelden. Wel negatief was hun houding ten aanzien van tovenaars die door middel van magie het Joodse volk probeerden te benadelen. In Exodus 7, 24 proberen twee tovenaars op last van de farao hun superioriteit en daarmee die van de Egyptische godsdienst over Mozes en Aäron (en daarmee over Jahweh) te bewijzen. Van een wedstrijd in toverkunst is overigens ook sprake in de *Acta Apocrypha Petri*, XI sqq. Hier doet Simon Magus een poging de apostel af te troeven. Omdat Simon Magus, in tegenstelling tot de apostelen geld vroeg voor het verrichten van geestelijke handelingen, zoals handoplegging wordt deze praktijk naar Simon Magus simonie genoemd (*Acta Apost.* 8.9).

Recapitulerend kan men zeggen dat magie ook door christenen zoals bijv. Kosmas Hagiopolites onder zekere voorwaarden, zoals het achterwege blijven van gifmengerij (*φαρμακεία*) en van boze geesten (*γοητεία*) geaccepteerd werd¹³⁰ en dat de Perzische priesters tot de goede categorie van magoi gerekend werden. De houding van de auteur van de Alexanderroman t.a.v. de magische "kunsten" van Nektanebo is enigszins ambivalent. Enerzijds zijn het zijn kundigheden die hem in contact brengen met Olympias, hem tot vader maken van de hoofdpersoon Alexander en hem het moment suprême van de geboorte van de wereldveroveraar doen bepalen, anderzijds is het Alexander zelf die hem als charlatan ontmaskert en om het leven brengt, een verteltechnische ingreep om de overgang van de Nektanebo-episode naar de interactie tussen Alexander en Philippos te markeren en mogelijk te maken. De wedstrijd tussen de magiërs van de farao enerzijds en Mozes en Aäron anderzijds is reeds ter sprake gekomen, een ander voorbeeld vindt men bij Origenes (*Contra Celsum* I.28) die een verhaal van Celsus (ter bestrijding) aanhaalt waarin Jezus Christus zich tijdens zijn ballingschap in Egypte de Egyptische magie zou hebben eigen gemaakt en zich na zijn terugkeer in Israël als god hebben uitgegeven.

§ 3.4. *μάγος καὶ ἀστρολόγος*: Cf. Firmicus Maternus, 185, 25: *Astrologos augures magos aut qui omina explicare sueverint*. Astrologen, vogelwichelaars, magiërs of zij die voortekenen plegen uit te legger cf. Ptol. *Tetrab.*, IV, 4. (182): *μάγους, ἀστρολόγους*. Men ziet dat astrologen bijna altijd magiërs genoemd worden en omgekeerd en

¹³⁰ Voor de houding van zowel niet-christenen als christenen in de oudheid t.a.v. astrologie, zie Tamsyn Barton, *Ancient Astrology*, London, New York 1994, pgg. 44, 53, 64sqq., 71 sqq.

waarschijnlijk overlapt de termen elkaar in de meeste gevallen.

Bij sommige auteurs echter treft men naast de term μάγοι ook die van χαλδαῖοι aan en meer dan eens worden de twee met elkaar verward. De χαλδαῖοι worden bij Kosmas Hagiopolites (op. cit.) als een ἔθνος Περσικόν, een Perzische stam beschouwd¹³¹. Inzoverre de astronomie (lees astrologie) als een apart vak werd beschouwd, werd de uitvinding daarvan door verschillende auteurs, zoals door Kosmas voornoemd maar ook door anderen (Souda, t. I, pg. 393, no 4257. ed. Adler) aan de Babyloniërs¹³² toegeschreven, terwijl de Chaldeeën volgens Georgios Monachos (Chronikon, t. 1, pg. 74, 4; ed. de Boor) het brengen van offers¹³³ aan de goden hebben uitgevonden; bij Kedrenos (ed. Bonn, tomus I, § 73.4) ook de genethlialogie en de astrologie. In werkelijkheid bestaat er het volgende onderscheid tussen μάγοι en χαλδαῖοι dat eerstgenoemden van Iraanse herkomst zijn en laatstgenoemden in feite een Semietisch volk dat bij de monding van de Euphraat en de Tigris woonde.

§ 4. δριμύτατον αὐτῇ ἐβλεψεν: ... keek hij haar zeer doordringend aan.

Voor δριμύς in de betekenissen scherp, oplettend, doordringend cf. Pl. Politeia, 519a; Louk. Symp. 16; ibid. Kataplous 3 (ἐνοράν); Ael. Varia Historia 14. 22. Dio Cassius, 59. 26.

§ 4. 1. (Τί λογιζόμενος) ... περιέργως (οὕτως μοι ἀπέβλεψας;): (Met welke bedoeling keek u mij zo) indringend (aan)!. Cf. LSJ s.v. περίεργος: Met βλέπειν vermeldt LSJ overigens niet περιέργως maar περίεργα in de betekenissen curious, inquisitive en wel bij AP. 12.175 (Strato Epigrammaticus).

§ 4.2. μοι ἀπέβλεψας : ἀποβλέπω + dativus is hoogst uitzonderlijk. In de betekenissen aanstaren, fixeren (van personen) of aandachtig beschouwen, aandacht schenken aan, in overweging nemen (van zaken) wordt dit verbum in de regel geconstrueerd met εἰς (ές), of πρὸς + accusativus, hetzij direct met de accusativus; cf. Hdt. VII, 135: ἐς ἐμέ. Eur. Andr. 246: εἷς σε. (Van zaken): Aristoph., Ranae 1171.

§ 4.3. βασιλίδι σε δεῖ ... σκέψασθαι: U moet voor een koningin de toekomst schouwen. Het verbum σκέψασθαι is hier in absolute zin op te vatten als (in de toekomst) kijken met de dativus commodi van de belanghebbende persoon. Hoewel voorbeelden te geven zijn van absoluut gebruik van σκέπτεσθαι in de betekenis van kijken (bv. Aristoph., Equites 419:

¹³¹ Zie ook Pseudo-Alcuin, De Divinis Officiis, cap. 5, (Migne, P.L. t. 101, col. 1178 B): Magi chaldaei in Oriente stellam videntes... Cf. Bidez & Cumont, L.M.H, II,48.

¹³² Over de uitvinding van de astrologie/astronomie het volgende: Bij Pseudo-Methodios (ed. Lolos, III,5; 1e red.) en in het Schathol (ed. Su-Min-Ri, C.S.C.O, dl. 485) is de vierde zoon van Noach (in het Schathol Jontôn genoemd) de uitvinder der astronomie. Deze Jontôn zou zijn kennis hebben overgedragen aan Nimrod, een achterkleinzoon van Noach (via Kuš en Cham). Van Nimrod is de kennis overgegaan op een priester, Idâšêr genaamd, maar niet dan na de tussenkomst van een demon. Deze wilde zijn kennis (en derhalve die van Nimrod) alleen dan aan de priesters en magiërs de Perzen doorgeven wanneer zij met hun zusters zouden trouwen.

¹³³ Cf. Nonnos Abbas, Ad Gregorii Orationes I contra Iulianum, cap. 70, (Migne, P.G., t. 36, col. 1021 BC): λέγεται δὲ ὅτι τὸ θύειν θεοῖς Χαλδαῖοι ἐξεύρον. “Men zegt dat de Chaldeeën het offeren aan de goden hebben uitgevonden”.

σκέψασθε, παῖδες Kijk, jongens!), ze ontbreken in deze zin van in de toekomst kijken.

§ 5. Ἄμα δὲ τῷ ταῦτα εἰπεῖν προσενεγκάμενος πίνακα πολυτίμητον βασιλικόν κτλ.: Terwijl hij dat zei, haalde hij een zeer kostbaar, vorstelijk plankje te voorschijn.. enz. Voor de inhoud van dit hoofdstuk, zie Introductie, pg. 14 sqq.

§ 5.1. δεκανοὺς ἔχοντα τοὺς λς': Dekanen zijn in de westerse astrologie zo goed als onbekend, tenminste, in meer dan een boek over het onderwerp ontbreekt elke vermelding. Er zijn, zoals de tekst vermeldt, zesendertig dekanen¹³⁴, dwz. drie per teken van de dierenriem en aangezien de omvang van de dierenriem 360° bedraagt, neemt een dekaan 10°, ofwel tien dagen van een teken in en wel zo dat de eerste dekaan van de 21e of 22e van de maand tot de 30e of 31e van dezelfde maand of tot de 1e van de volgende maand loopt. Helaas gaat Pseudo-Kallisthenes niet verder op de dekanen en hun betekenis voor de voorspelling van iemands toekomst in. Deze betekenis wordt ondermeer uitgelegd in teksten die deel uitmaken van het zgn. Corpus Hermeticum¹³⁵ en bij Teukros¹³⁶. Eerst wordt de plaats in de kosmos en het karakter van de dekanen besproken, zoals beschreven in het fragment VI, een les van Hermes aan Tat. In caput 2 verwijst Hermes zijn leerling naar een vroegere les¹³⁷ waarin de tekens van de dierenriem, de zon en de maan ter sprake zijn gekomen. Ook heeft Hermes in die vroegere les uiteengezet dat er een cirkelvormig lichaam is dat de hele kosmos omvat. In het volgende hoofdstuk zegt Hermes dat zich onder die buitenste ring de zesendertig dekanen bevinden en wel tussen de buitenste cirkel en de sfeer van de dierenriem. Op deze wijze ondersteunen de dekanen de buitenste cirkel en begrenzen zij de dierenriem. Hermes leert verder (cap. 4) dat de dekanen samen met de planeten een omwenteling langs de dierenriem maken en dat zij tijdens de omwenteling van de buitenste cirkel, het allesomvattende cirkelvormige lichaam dezelfde macht hebben als de planeten. Bovendien zet hij uiteen dat de dekanen het allesomvattende lichaam in zijn vaart remmen omdat dit lichaam anders uiterst snel zou moeten omwentelen omdat het alles omvat¹³⁸,

¹³⁴ De 36 dekanen, zie ook Tamsyn Barton, *Ancient Astrology*, pg. 20, 28-30, 42, 69, 73, 80, 82, 96, 97 (fig. 15), 119, 121-2, 132, 181, 187, 190-1, 195, 199-200; Voor de Egyptische versie van de dekanen, zie *ibid.* pg. 119, 195.

¹³⁵ *Corpus Hermeticum* (C.H.) ed. trad. A. J. Festugière, tome III, fr. VI, pg. 34 sqq. Zie ook W. Gundel, *Dekane*, s. 234 sqq..

¹³⁶ Teukros I en II: Zie F. Boll, *Sphaera*, pgg. 5-21; 31-52.

¹³⁷ Een vroegere les: In fr. VI (tome III,34, par. 2. 1 zegt Hermes: “ἔφασκέν σοι περὶ τοῦ ζῳδιακοῦ κύκλου κτλ.” “Ik heb u onderhouden over de dierenriem etc”. Met deze woorden wordt verwezen naar de zgn. Γενικὰ Λόγια waarin o.a. de cirkel van het Al, de dierenriem en de planeten worden behandeld. Zie tome III, pg. 39, n. 5.

¹³⁸ Omdat het alles omvat: Fr. VI, par. 4: “ἔσχατον γὰρ ἂν ἦν ἐν τῇ φορᾷ αὐτὸ καθ'αὐτὸ ἐν τῷ πᾶν σχεῖν”. Want op zich (krachtens zijn eigen natuur) zou het (lichaam) uiterst snel ronddraaien omdat het alles omvat. De uitleg van Festugière (tome III, pg. 39, n. 10) is als volgt: “Puisque le cercle extérieur contient (enveloppe) tout, rien ne le retiendrait s'il n'était retenu par les Décans.” Zie ook Tamsyn Barton, *Ancient Astrology*, pg.28.

terwijl zij (de dekanen) daarentegen de andere zeven sferen¹³⁹ sneller doen wentelen omdat deze sferen langzamer draaien dan de allesomvattende sfeer (cirkel). Tot zover de leer van Hermes over de relatie tussen de dekanen en de andere sferen van de kosmos in het fr. VI, geciteerd bij Stobaios (1, 21.9, pg. 189 Wachsmuth). Deze uiterste cirkel ontbreekt in de beschrijving van het tafeltje van Nektanebo, tenzij de rand als zodanig gedacht kan worden¹⁴⁰. Heeft Hermes in de capita 1 t/m 4 (fr. VI) gesproken over de plaats van de dekanen in de kosmos, vanaf cap. 5 behandelt hij hun functie en hun invloed op de aardse gang van zaken. In cap. 5 zegt hij: “Laten we ons indenken dat zij zowel heersen over de omwentelingen van de zeven planeten als over die van de allesomvattende cirkel, en wat meer is, dat zij heersen als wachters over alles wat zich in de wereld afspeelt en dat als een geheel bijeenhouden en waken over de harmonische structuur (εὐταξία) van het heelal”¹⁴¹. Na cap. 6 waarin hij leert dat de dekanen zelf niet die invloeden ondervinden die de sterren daarentegen wel ondergaan en dat zij de bewakers van de kosmos zijn, geeft hij in cap. 7 antwoord op de vraag of en zo ja, welke invloed de dekanen op ons leven uitoefenen. Die invloed wordt door Hermes als zeer groot omschreven. Als grote gebeurtenissen die zich onder invloed van de dekanen voltrekken worden genoemd: troonswisselingen (βασιλέων μετατροπαί), opstanden van steden (πόλεων ἐπαναστάσεις), hongersnoden (λιμοί), pestepidemieën (λοιμοί) en aardbevingen (γῆς σεισμοί)¹⁴². In cap. 10 zegt Hermes dat het volk de dekanen demonen noemt maar ook dat zij geen van elkaar verschillende lichamen hebben opgebouwd uit een voor hen kenmerkende materie en dat zij evenmin hun impulsen van een ziel ontvangen, zoals wij, maar dat het krachten zijn, geëmaneerd uit de zesendertig goden¹⁴³. Tot zover de plaats, betekenis en interne structuur van de dekanen, zoals beschreven in het fragment VI bij Stobaios. Behalve het Corpus Hermeticum bestaan er ook andere bronnen t. a. v. de dekanen en hun verhouding tot de dierenriem en de planeten. Deze reeds eerder vermelde teksten van Teukros (I en II) helpen ons samen met een aantal astrologische afbeeldingen de meer exacte plaats van de dekanen t.a.v. de dierenriem en de planeten te begrijpen (zie ook het commentaar op § 6.2).

§ 6. εἶτα γλωσσόκομον ἀνοίξας ἐλεφάντινον ὠσαύτως, μικρόν, ἐκκενώσας τοὺς

¹³⁹ De zeven planeten bewegen zich op deze sferen; de buitenste sfeer, het reeds meerdere malen genoemde allesomvattende lichaam (ook buitenste cirkel genoemd) is de sfeer van de vaste sterren; cf. Plato (Tim. 38 D sqq.); zie ook F.M. Cornford, *Plato's Cosmology*, pg. 119.

¹⁴⁰ De uiterste rand van de pinax van Nektanebo heeft kennelijk geen functie, dit in tegenstelling tot de rand van de cirkel op een tafel die bekend staat als de Tabula Bianchini, waarop zich 36 medaillons hebben bevonden waarvan er nog 9 bewaard zijn gebleven. Voor de bespreking van de Tabula Bianchini, alsmede voor de bespreking van de manier van doen van Nektanebo, zie dit comm.

¹⁴¹ Dit wil eigenlijk zeggen dat alle delen (lichamen) van de kosmos zich op de juiste plaats bevinden, zodat de kosmos niet uit elkaar valt of in wanorde geraakt.

¹⁴² γῆς σεισμοί: Zie cap. I, 12 slot. Voor de invloed der dekanen, zie ook Tamsyn Barton, *Ancient Astrology*, pg. 28.

¹⁴³ De dekanen worden in de Egyptische traditie altijd goden genoemd. Zie o.a. Festugière, C.H. tome III, pg. LIV, n. 1; *ibid.* pg. 41, n. 19. Voor dekanen als boden of engelen, zie n. 93; W. Gundel, *Dekane*, 1957, n. 1.

ἑπτὰ ἀστέρας καὶ τὸν ὠροσκόπον κτλ:

γλωσσοκόμον: doosje; cf. Testimonium Epictetae 8.25; Apollod. Karystios,7; Pap. Teb.414.21; Pap. Mag. Lond. 122.55.

τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας: Voor ἀστήρ = planeet, zie o.a. Ptol., Tetrab. I, 4 sqq: ὁ τοῦ Κρόνου ἀστήρ κτλ. Cf. Ps. Kall. I, 12, 7: τὸν Ἑρμοῦ ἀστέρα. Elders, b.v. bij Hesiodos, Op. 365 staat ἀστήρ voor de hoofdster van een sterrebeeld, b.v. ἀστήρ Ἄρκτουρος. Wat het getal zeven betreft, in de oudheid, in elk geval in de astrologie, kende men maar vijf echte planeten, Jupiter, Venus, Mars, Mercurius en Saturnus, terwijl de aarde niet als planeet werd beschouwd, men kende haar namelijk een vaste plaats in het heelal toe en bovendien waren Neptunus, Pluto en Uranus nog niet als planeten bekend. Wat betreft de zon en de maan, zij werden in de regel (alleen niet in het zg termini-systeem) als planeten beschouwd. Het ms. Q (rec. ε) noemt de vijf planeten en zon bij de beschrijving van het tafeltje apart van elkaar.

§ 6.1. τὸν ὠροσκόπον: De ascendant: Hier is niet de steeds wisselende ascendant bedoeld maar het vaste punt, κέντρον, (κέντρα of γωνίαι: “the angles or centres of a geniture” bij Robbins en “the cardinal points on the ecliptic” in LSJ) op de geboortecirkel, “le cercle de la géniture” zoals Bouché-Leclercq (Astrologie grecque, pgg. 257-59) het noemt.¹⁴⁴ Deze cirkel is de dierenriem zelf met daarboven een cirkel met een zelfstandige verdeling in graden. De geboortecirkel is bewegelijk ten opzichte van de eigenlijke dierenriem (deze bewegelijkheid geldt voor iedere geboorte en voor elke belangrijke gebeurtenis) maar in rust ten opzichte van de aarde. De vaste punten op die cirkel zijn behalve de ὠροσκόπος die zich op het oosten bevindt de “upper culmination or superior mid-heaven, the occident and the lower culmination or inferior mid-heaven” (LSJ). Over de relatie van de κέντρα tot de planeten en de dierenriem zegt Ptolemaios (Tetrab. III, 3, pg. 238) dat de planeten de meeste invloed uitoefenen op geboorten wanneer zij passeren door de κέντρα of de tekens die na hen oprijzen en wel speciaal de belangrijkste tekens die achtereenvolgens oprijzen en culminereren. Zie Ptol. Tetrab., II,5: pgg. 164-65; II,8: pgg. 190-91; Vettius Valens, 50, 18; Sextus Empiricus, Adv. Mathematicos, 5, 12.

§ 6.2. ... ἐξ ὀκτώ λίθων τεχνικῶν μετ'ἀλλήλων συνέθηκε τὸν τηλικούτον οὐρανόν ἐν ὀλίγῳ κύκλῳ περιφωτίσας. “... en wel acht kunstig bewerkte stenen met behulp waarvan hij door hun onderlinge relatie de geweldige hemel in een klein bestek helder maakte.

§ 6.3. περιφωτίσας: περιφωτίζω: rondom schijnen, rondom (overal) verlichten, helder, duidelijk maken. Cf. Kleom. 2.1.

Deze plaats is corrupt, Kroll leest hier: ἐξ ὀκτώ λιθοτέχνων +μετάλλων κτλ. en hij draagt in zijn kritisch apparaat (pg. 5, 3) geen bevredigend alternatief aan maar vraagt zich af of men niet ἐξ ὀκτώ λίθων τεχνητῶν συνέθηκε τὸν μέγαν οὐρανόν moet lezen of: τεχνητοὺς οὖς μετ'ἀλλήλων. Om met λιθοτέχνων in de tekst van Kroll te beginnen, dit woord bestaat niet en in de plaats daarvan moet ook iets anders gelezen worden. Wel mag men op grond van Syr. en Leo aannemen dat het hier om kunstig bewerkte stenen gaat. Syr. (Budge, pg. 5) leest hier: “They were set by the crafts of art”. Leo: “... ex octo lapidibus artificatis”. Echter het door Kroll (met een vraagteken) gesuggereerde alternatief λίθων

¹⁴⁴ Cf. T. Barton, Ancient Astrology, pg.92 sqq.

τεχνητῶν is onwaarschijnlijk wanneer τεχνητῶν de genitivus pluralis moet zijn van τεχνητός = artificial as opposed to natural (L.S.J) en onmogelijk wanneer men τεχνητῶν itacistisch moet lezen als τεχνιτῶν, van τεχνίτης, een substantivum met de betekenis van ambachtsman en daarom als adiectivum bij λίθων heel onwaarschijnlijk. Een niet door Kroll geopperde mogelijkheid is τεχνικῶν van τεχνικός = kunstig bewerkt, een adiectivum dat i.p.v. λιθοτέχνων heel goed past; een conjectuur λίθων τεχνικῶν mag o.i. daarom als alleszins acceptabel beschouwd worden¹⁴⁵. μετ'ἀλλήλων i.p.v. μετάλλων: Ook deze laatste lezing van Kroll lijkt ons heel dubieus omdat μέταλλον in dit verband mineraal zou moeten betekenen, hetgeen met λίθος een niet erg goede combinatie oplevert, zelfs wanneer men in aanmerking neemt dat veel (zo niet alle) stenen zijn opgebouwd uit mineralen¹⁴⁶. Mogelijke alternatieven zouden kunnen zijn: 1) μετ'ἄλλων. 2) μετ'ἀλλήλων. Bij μετ'ἄλλων = met andere(n) kan men zich afvragen: “met welke anderen”? Het antwoord kan slechts “geen” luiden, want op grond van de Griekse tekst kan men niet anders concluderen dan dat slechts sprake is van acht stenen en die haalt Nektanebo uit het kistje, mogelijk is ἄλλων door haplografie uit ἀλλήλων ontstaan. Toch moet men zich afvragen waarom Kroll tot de suggestie “τεχνητοὺς οὓς μετ'ἀλλήλων” is gekomen; op grond van Syr.? Syr. (Budge) leest echter: “and he arranged them (the eight precious stones) together with the other gems”. Dit zou dan moeten slaan op de vaste sterren of op de dekanen maar zou in het Grieks μετὰ τῶν ἄλλων vereisen. Het door Kroll geopperde alternatief τεχνητοὺς οὓς... kan evenmin in aanmerking komen aangezien συνέθηκε dan tegelijkertijd als werkwoord in de hoofdzin én als werkwoord in een bijzin zou moeten optreden. Daarom moet de passage εἶτα τ/μ περιφωτίσας er o.i. als volgt uitzien: “εἶτα γλωσσόκομον ἀνοίξας ἐλεφάντινον ὠσαύτως, μικρόν, ἐκκενώσας τοὺς ἐπτὰ ἀστέρας καὶ τὸν ὠροσκόπον ἐξ ὀκτῶ λίθων τεχνικῶν μετ'ἀλλήλων συνέθηκε τὸν τηλικούτον οὐρανόν ἐν ὀλίγῳ κύκλῳ περιφωτίσας. προθεῖς τὸν ἥλιον κρυστάλλου λίθου, τὴν σελήνην ἀδάμαντος λίθου, τὸν Ἄρεα αἱματίτου λίθου, τὸν Ἑρμῆν σμαράγδου λίθου, τὸν Δία αἰθερίτου λίθου, τὴν Ἀφροδίτην σαπφείρου λίθου, τὸν Κρόνον ὀφίτου λίθου, τὸν ὠροσκόπον λυγδίνου λίθου: In de Alexanderroman, rec. α, legt Nektanebo de zeven planeten en de ascendant neer op het plankje, al kan dat niet uit de tekst worden opgemaakt¹⁴⁷. Daarna vergelijkt hij zijn eigen gegevens met die van Olympias (zie par. 7). Om een goed beeld te krijgen van de betekenis van het plankje en van de strekking van de handelingen van Nektanebo is deze tekst met andere vergeleken, o.a. met de reeds vermelde teksten van Teukros I en II, zowel als met één

¹⁴⁵ Tegen deze oplossing pleit natuurlijk wel het grotere aantal syllaben van λίθων τεχνικῶν t.o.v. λιθοτέχνων.

¹⁴⁶ μετάλλων mineralen zou goede zin geven wanneer men i.p.v. λίθων τεχνικῶν zou lezen: λιθοειδῶν μετάλλων. Deze lezing is in zoverre aantrekkelijk omdat λιθοειδῶν evenveel syllaben telt als λιθοτέχνων. Echter, ten eerste is -ειδῶν o.i. toch een te grote ingreep en ten tweede geeft “steenachtige” of “op stenen gelijkende mineralen” niet zo'n goede zin. Over de relatie stenen-mineralen, zie, A.C. Bishop, A.R. Woolley & W.R. Hamilton, The Hamlyn Guide to Minerals, Rocks and Fossiles, MCMLXXIV; The Hamlyn Publishing Group Ltd. De vertaling van dit werk: J.L.H. Bemelmans, Elseviers Stenengids, A'dam-Brussel, MCMLXXVIII, pgg. 6-196.

¹⁴⁷ Dit is wel het geval in Syr. Deze versie leest (in de vertaling van Budge): “and he arranged them (the seven stars and the watcher of the hours) upon the table with the other gems.”

van de ons overgeleverde afbeeldingen die de relaties van de dekanen tot de tekens van de dierenriem en de planeten aanschouwelijk maken. Deze afbeeldingen zijn de dierenriem van Dendera, de marmerplaat van Bianchini¹⁴⁸ en het fragment van Peiresc (Peiresc, 1580-1637). Vooral de Tabula Bianchini verdient onze aandacht. In de leer zoals Teukros die doorgeeft, wordt de relatie tussen dekanen en planeten bepaald door het gezicht (Gr. πρόσωπον, Lat. facies) dat een planeet in een dekaan toont. Nu vindt men op de Tabula Bianchini acht van de zesendertig dekanen waaronder drie dekanen van Ram, de eerste dekaan van Stier, de derde dekaan van Maagd, drie van Weegschaal en een deel van de tweede dekaan van Stier en de andere afbeeldingen zoals de zesendertig medaillons voor de planetaire prosopa waarvan er nog negen resten. De Tabula Bianchini toont ons welke planeet bij welke dekaan hoort. Zo beheerst Mars de eerste dekaan van Ram, beheerst de zon de tweede en Venus de derde dekaan van Ram, terwijl de maan, Saturnus en Jupiter over de dekanen van Weegschaal heersen¹⁴⁹. Volgens Teukros moeten Saturnus, Jupiter en Mars over de dekanen van Leeuw heersen en de zon, Venus en Mercurius over Maagd¹⁵⁰. Aangezien er, zon en maan meegerekend, zeven planeten zijn en het aantal dekanen zesendertig bedraagt, moet elke planeet in meerdere dekanen zijn prosopon tonen. Zo beheerst Saturnus o.a. de tweede dekaan van Weegschaal, de eerste dekaan van Leeuw en de eerste van Vissen, Mars de eerste dekaan van Ram, de derde van Leeuw en nog andere dekanen. Nu de relatie tussen de zeven planeten en de zesendertig dank zij Teukros en de Tabula Bianchini enigszins bekend is, kan men zich afvragen wat Nektanebo precies deed; legde hij de stenen van zon en maan in de daartoe (vermoedelijk) bestemde uitsparingen op de middelste cirkel en vulde hij die cirkel slechts aan tot het aantal zeven of legde hij vijf stenen (de echte planeten voorstellende) buiten de cirkel van de dekanen, d.w.z. tussen de uiterste rand van het tafeltje en de dekanencirkel? Alleen al op grond van de plaats van de zesendertig medaillons op de Tabula Bianchini zou dit laatste tot de mogelijkheden behoren maar ook nog om een andere reden.

Er bestonden in de oudheid n.l. verschillende systemen t.a.v. de wederzijdse verhoudingen tussen de planeten en de tekens van de dierenriem: 1) het systeem van de τρίγωνα (Lat. triplicitates), dwz de vier driehoeken die de tekens met elkaar vormen en waarin bepaalde planeten of de zon en de maan heersen, overdag door een andere planeet dan 's nachts; deze driehoeken corresponderen met de vier windrichtingen, het Noordwesten, het Zuidoosten, het Noordoosten en het Zuidwesten; 2) het systeem van de ὅρια (Lat. termini). De ὅρια zijn de onderverdelingen in graden van de tekens over de vijf planeten. Anders dan bij de verdeling van de dekanen over de tekens is het aantal graden waarin elk teken over de planeten verdeeld is niet altijd gelijk. Ten aanzien van deze verdeling bestonden

¹⁴⁸ De marmerplaat van Bianchini, beter bekend als de Tabula of Planispherium Bianchini is een vierkante plaat die in 1705 zwaar beschadigd op de Aventijn is teruggevonden. De plaat is genoemd naar een in die tijd beroemd astroloog en filoloog uit Verona, Francesco Bianchini (1662-1729). Hij zond de plaat naar Fontenelle in Parijs die er in de Académie des Sciences een geringschattende bespreking aan wijdde. Zie hieraangaande Histoire de L'Académie, 1708, pg. 110.

¹⁴⁹ Saturnus, Maan en Jupiter als heersers over Weegschaal: Zie Firmic. Maternus, III,4; Paulos Alexandrinos, cap. 12. Cf. Bouché-Leclercq, A.G., pg. 476 sqq..

¹⁵⁰ Zon, Mercurius en Venus als heersers over Maagd: De afbeeldingen op het fragment bij Peiresc die Montfaucon (antiqu. Expl. Suppl., tome I après la pl. XV) naar dat fragment vervaardigd heeft, wijken bij Leeuw en Maagd af van de leer van Teukros; bij Waterman klopt het schema wel weer.

verschillende opvattingen, de Chaldeeuwse, die van de astronoom/astroloog Klaudios Ptolemaios en de Egyptische. Uit cap. I,12, § 7 (zie comm. I,12, § 7) blijkt dat de auteur Nektanebo (uiteraard) volgens de Egyptische opvatting laat werken. Het ὄρια- of termini-systeem is het enige waarin zon en maan niet tot de planeten worden gerekend en 3) het systeem van de huizen. Omdat Zon en Maan in het ὄρια-systeem niet tot de planeten worden geteld, is het mogelijk dat Nektanebo naar de opzet van de auteur van de Alexanderroman met het termini-systeem heeft gewerkt en de middelste cirkel niet heeft aangevuld maar de vijf echte planeten ergens buiten zijn tafeltje heeft neergelegd. Uit de tabellen die Robbins in zijn editie van de Tetrabiblos van Ptolemaios¹⁵¹ geeft, een paar voorbeelden van de verhoudingen tussen planeten (windrichtingen) en tekens in het τρίγωνα-systeem, het ὄρια of termini-systeem en het huizensysteem: Het τρίγωνα-systeem: Bij het Noordwesten horen Ram, Leeuw en Boogschutter; de heersende planeten zijn Zon (dag), Jupiter (nacht). Bij het Noordwesten horen Stier, Maagd en Steenbok; de heersende planeten zijn Venus (dag), Maan (nacht). Bij het Noordoosten horen Tweelingen, Weegschaal en Waterman; de heersende planeten zijn Saturnus (dag), Mercurius (nacht). Bij het Zuidwesten horen Kreeft, Schorpioen en Vissen; de heersende planeten zijn Mars en Venus (dag) en Maan (nacht). Wat het termini-systeem betreft, het belangrijkste feit met betrekking tot deze roman is dat Mercurius/Hermes met 7° op de eerste plaats komt bij Steenbok terwijl dat naar de Chaldeeuwse opvatting Venus met 8° en bij Ptolemaios met 6° zou moeten zijn. Bij het huizensysteem¹⁵² spreekt het natuurlijk vanzelf dat Maan geen teken in een daghuis heeft en Zon geen teken in een nachthuis. Verder kan men bij voorbeeld stellen dat Mercurius Maagd in het daghuis heeft en Stier in het nachthuis en Venus Weegschaal in het daghuis en Stier in het nachthuis. Dan zijn er nog de zg. κλήροι (Lat. sortes) maar deze weigert Ptolemaios (Tetrab. III,3) te onderzoeken omdat ze naar zijn opvatting niet causaal te verklaren (ἀνατιολόγητος) zijn. Met deze κλήροι zullen we ons dan ook niet meer bezig houden. Meer van belang zijn de zgn. Β"Δ" < "JX88@<J" (paranatellonta), de mee-oprijzende tekens. Zij bepalen samen met de tekens van de dierenriem en de drie dekanen bij elk teken en de planeten die hun πρόσωπον (facies) in de dekanen tonen het welslagen of mislukken van een onderneming, alsmede het (on)geluk van een kind dat tijdens een ascendantie van Tekens+ παρανάτελλον geboren wordt. In cap. I,12, § 7 wordt een paranatellon genoemd dat samen met Steenbok oprijst, n.l. Δυ(σ)ώνυμος. Voor dit paranatellon, zie comm. I,12, § 7.

Na dit overzicht over de astrologische systemen uit de oudheid, moet nog worden ingegaan op de relatie edelsteen-planeeet. De auteur van de Alexanderroman noemt de acht edelstenen met name en verbindt ze met de zeven planeten en wel in deze volgorde: Zon-kristal; Maan-

¹⁵¹ Ptol. Tetrab. ed. Robbins, ὄρια, pg. XXIV; Egyptische termini, ibid. pgg. 96/7. Voor de termini naar Kl. Ptolemaios, pgg. 106/07. Voor de Chaldeeuwse opvatting, zie Bouché-Leclercq, L'Astrologie Grecque, pg.210.

¹⁵² Wat deze huizen betreft valt nog te noteren dat Ptolemaios (Tetrab. I,20) de mening is toegedaan dat het Egyptische termini-systeem voornamelijk is gebouwd op de dominantie van de planeten in de huizen, dit in tegenstelling tot het systeem naar de Chaldeeuwse opvatting dat in hoofdzaak is gefundeerd op de planetaire dominantie in de triplicitates (driehoeken).

diamant; Mars-haematiet¹⁵³; Mercurius-smaragd; Jupiter-aetheriet¹⁵⁴; Venus-saffier; Saturnus-ophiet¹⁵⁵; De horoskopos (als kentron, pg.80)-lychniet. Over de relatie edelsteen-planeet bestaat een uitgebreide literatuur en wel in de vorm van lapidaria waarin die verbanden gelegd worden. Een paar voorbeelden van dergelijke lapidaria zijn: het Lapidario del Rey d'(?)Alfonso¹⁵⁶, het Grieks-Joodse dekanenboek¹⁵⁷ en Les Lapidaires Grecs (F. de Mely & Ch. Ruelle). Verder zijn te vergelijken de met dekanen verbonden amuletten op stenen in de zg. Τοῦ Ἑρμοῦ πρὸς Ἀσκληπιὸν ἢ λεγομένη Ἱερὰ Βίβλος (Ch. Ruelle, in Revue de Philologie, 1908). Ook de informatie van Idries Shah (The Secret Lore of Magic, pgg. 288 sqq.) is interessant. Daarentegen voegt Theophrastos (Lithika) niets toe aan onze kennis en Plinius Maior¹⁵⁸ maar weinig. Hieronder volgen enige voorbeelden uit het Lapidario en het Grieks-Joodse dekanenboek. Voorbeelden uit het Lapidario: Bij de 1e

¹⁵³ Haematiet of bloedsteen (Fe₂O₂): Zie Elseviers Stenengids, pgg. 38, *42, 44. De relatie tussen deze steensoort en de oorlogsgod Mars/Ares (en de daarmee geïdentificeerde rode planeet) behoeft nauwelijks een verklaring.

¹⁵⁴ Anders dan haematiet is aetheriet onbekend. De recensio β leest overigens ἀέριος (lucht-) i.p.v. αἰθερίτου maar ἀέριος duidt evenmin op een steensoort. Omdat αἰθερίτης in verband staat met αἰθήρ (aether), de atmosfeer waarin Zeus en de andere hemelgoden wonen, wordt de lezing van Kroll geprefereerd boven die van de rec. β.

¹⁵⁵ Ophiet of serpentijn (slangesteen), formule: Mg₃Si₂O₅(OH)₄. Het verband tussen de planeetgod Kronos/Saturnus en ophiet is te verklaren uit het unheimische karakter dat zowel aan de god als aan de slang wordt toegeschreven.

¹⁵⁶ Het Lapidario del Rey d'Alfonso: Dit is een iatro-mathematisch, d.w.z. medisch-astrologisch dekanenboek, uitgegeven naar een facsimile door de Academie van Madrid, fol. 94 r. - 100 v. (1879). Voor de Duitse vertaling, zie W. Gundel, Dekane, pgg. 391 sqq. De formulering Rey d'Alfonso wekt verbazing en is onjuist. De koning aan wie dit lapidario wordt toegeschreven was koning Alfonso X, de Wijze, El Sabio (1221-1284).

¹⁵⁷ Het Grieks-Joodse dekanenboek: Dit is een door Kroll (C.C.A. 73-78) uitgegeven anoniem werk. Het draagt in het Weense handschrift geen titel maar de auteur/scriba van een Parijs handschrift (Codex Parisinus gr. 2419, XVe eeuw; zie ook Cumont, C.C.A. VIII,1, 27, fol. 38 v.) beweert dat hij de namen en symbolen “κατὰ Χαλδαίων φωνάς”, d.w.z. in overeenstemming met de Chaldeeuwse namen en termen gebruikt. In een door W. Gundel weergegeven tekst in de Palat. Gr. 312, fol. 182 die dezelfde is als die in de bovengenoemde handschriften worden gedeeltelijk andere namen en symbolen aangetroffen. Het opschrift luidt hier: “περὶ τῶν τριάκοντα ἕξ δεκανῶν τῶν ζωδίων καὶ μετὰ ἀποτελεσμάτων αὐτῶν κατὰ χαρακτήρα κατὰ τῶν Ἰουδαίων φωνάς” “Over de zesendertig dekanen der dierenriemtekens en met hun uitkomsten (standen der hemellichamen) in de letters die bij de Joodse woorden horen, d.w.z. in Hebreeuwse lettertekens”. De namen maar ook de tekst zijn voor een deel in Hebreeuwse lettertekens geschreven met daarboven (soms) de Griekse equivalenten. Evenals het Lapidario van Koning Alfonso X is dit een iatro-mathematisch traktaat. Ook van dit traktaat is door W. Gundel een fragment opgenomen in Dekane u. Dekansternbilder, pgg. 385 sqq.

¹⁵⁸ Plinius Maior, Historia Naturalis, XXXVIII, 123, 124, 149, 170. In 123 en 124 wordt amethyst Veneris gemma genoemd; in 149 wordt een steen met de naam oculus Beli (oog van Bel) toegeschreven aan de Assyrisch-Babylonische god Bel = Zeus/Juppiter/Ammon. Andere namen van stenen die bij Plinius Maior als aan Bel gewijd worden genoemd zijn eumitres ook gemma Beli geheten en (XXXVII-I, 170) een witte steen met de naam drosolithos (δροσόλιθος) = dauwsteen. Men moet hierbij bedenken dat er in de oudheid een nauwe band tussen de planeten en de gelijknamige goden werd verondersteld.

dekaan van Ram hoort bloedsteen (sanguina) en als planeet Mars; Bij de 2e dekaan van Ram, bicedi¹⁵⁹ ... Zon; Bij de 3e dekaan van Ram, alaquec¹⁶⁰ ...?; bij de 1e dekaan van Tweelingen hoort Esmeralde¹⁶¹ en als planeet Mercurius; bij de 1e dekaan van Kreeft kristal en de planeet (...) Maan; bij de 3e dekaan van Kreeft zavarget¹⁶² en de planeet Mercurius. Wat de planeet Venus betreft, die wordt in het Lapidario nergens gecombineerd met saffier maar wel met koraal (2e dekaan van Steenbok) en dehenich (Ar. P. dahanağ = smaragd). Saffier (yacoth = Ar. yāqûṭ) hoort in het Lapidario bij Jupiter en wel in de 3e dekaan van Kreeft. Men ziet het, op bepaalde punten klopt het beeld wel, maar de auteur is, misschien wel met opzet, niet erg precies met het hem (grotendeels) bekende¹⁶³ materiaal omgesprongen. Anders dan in het Lapidario worden in het Grieks-Joodse dekanenboek de dekanen met naam en toenaam genoemd, bovendien worden hier telkens instructies gegeven om de namen op steen of ander materiaal te schrijven. Deze instructies dragen een magisch-medisch karakter; ook hiervan enige voorbeelden: “Tierkreisbild: Widder, der erste Dekan heißt Parcham, man schreibt auf Selenit, legt die Pflanze Panakia¹⁶⁴ darüber und trägt das. Schreibe auch den Namen und alle Schmerzen im Kopf werden geheilt; am Rand Mars. Der zweite Dekan des Widders heißt Ovalach, man schreibt in Selenit sowohl den Namen als auch legt man ein Würzelchen der Päonie, die auch die Alphaonische heißt, darunter und trägt das unter einem Goldblättchen. Alle Augenleiden werden geheilt. Sonne.” Uit deze voorbeelden moet duidelijk zijn geworden welk verband in de late oudheid, zowel als in de middeleeuwen gelegd werd tussen de hemelse en de aardse natuur. Bouché-Leclercq (A.G. pg. 316.)¹⁶⁵ brengt dit als volgt onder woorden: “Les astrologues ont mis en oeuvre tous les

¹⁵⁹ Bicedi: misschien bîğâd of biğâdah. Amber; a stone resembling to ruby (Steingass).

¹⁶⁰ Alaquec: Ar. al[aqîq. = cornalijn of agaath. Hier is de naam van de heersende planeet verloren gegaan.

¹⁶¹ Dit wijkt duidelijk af van het verhaal bij Pseudo-Kallisthenes waar diamant bij de maan hoort en smaragd bij Mercurius. Bij de tweede dekaan van Stier klopt het Lapidario wel weer met Ps-Kall., tenminste wanneer Zumbedic = Azumbedic (genoemd bij de 3e dekaan van Weegschaal) = Esmeril = Esmeralda = smaragd. Overigens kunnen de planeten, afhankelijk van de dekanen en de tekens waar zij mee gecombineerd worden ook meerdere stenen bij zich hebben, zoals b.v. Venus niet alleen koraal maar ook met kristal geliëerd wordt en Jupiter behalve met yacoth (saffier) ook met almagnetaz (Ar. P. al-maghniṭîs misschien = magneetkies of magnetiet, chem. formule Fe₃O₄ of magnesiet, MgCo₃).

¹⁶² Zavarget: P. Ar. zabarğad = smaragd. Ook hier komt het Lapidario evenals (waarschijnlijk) bij Zumbedic en Azumbedic overeen met Ps.-Kall. I,4.

¹⁶³ Hoewel de tekst van het Lapidario uit de 13e eeuw moet dateren, is de daarin behandelde stof van veel vroegere datum en kan bij een auteur uit de 4e eeuw bekend zijn geweest.

¹⁶⁴ Selenit en Panakia: Seleniet: Zie Th. Hopfner in R.E. 12, 754 sqq). Deze steen schijnt in de oudheid als wondersteen te zijn beschouwd; cf. Bouché-Leclercq, A.G., pg. 316, n. 5. Panakia: deze naam wordt in het Hebreeuws gegeven als “Päonie” met daarboven een Griekse transcriptie, aldus W. Gundel (Dekane, pg. 386, n. 2). Waarschijnlijk wordt met panakia πανάκια (Middel- en Nieuwgriekse uitspr. panakjia) bedoeld, hetgeen via Lat. panacea > Fr. panacée = alle kwalen genezend middel tot ons panacee heeft geleid. Naast panacea wordt in het Latijn ook nog de vorm panax aangetroffen.

¹⁶⁵ In chap. XI waar Bouché-Leclercq (ibid. pg. 316) naar verwijst bespreekt hij de koppeling van de dierenriem met landen en volkeren, de zgn. rapports chorographiques zoals hij ze noemt.

rapports imaginables, domiciles, protectorats chorographiques (ci-après ch. XI), ressemblances fortuites de noms sans compter la fantaisie pure. Ceux qui aiment les énigmes peuvent s'exercer sur là”.

§ 7. Λέξον μοι, βασίλισσα κτλ.: “Zeg mij, koningin, het jaar, de maand, de dag en het uur van uw geboorte”. Het is de gewoonste zaak van de wereld dat een astroloog zijn cliënt naar de maand, de dag en het uur van de geboorte vraagt maar dat Nektanebo ook naar het geboortjaar vraagt, vereist enige toelichting; uit de Chaldeeuse en Egyptische astrologie is dat namelijk niet te verklaren. In de eerste Teukrostekst (TR) vindt men telkens achter de namen van de dierenriemtekens die oprijzen met de desbetreffende dekanen de naam van een dier die samen met die van elf andere dieren de cyclus van de zgn. dodekaoros (de twaalfurige cyclus) vormt. Deze twaalf dieren vormen de door F. Boll (Sphaera, pg. 325) zo genoemde Doppelstunden¹⁶⁶. Hoewel de bij deze Doppelstunden genoemde dieren wel als Egyptische elementen beschouwd mogen worden — het twaalfstal is in elk geval typisch Egyptisch — zijn ze ons van de oude Egyptenaren niet bekend. Mogelijk hebben de bij die Doppelstunden behorende dieren in Egypte pas in de tweede eeuw voor Christus hun Egyptische¹⁶⁷ namen gekregen, de teksten geven hierover geen uitsluitsel. Niet onwaarschijnlijk is echter dat hier sprake is van Oostaziatische invloed via Centraal-Azië. De Turks-Oeigoerse, de Mongoolse, de Tibetaanse, zowel als de Chinese en Japanse vormen van astrologie worden n.l. gekenmerkt door een cyclus van twaalf jaren¹⁶⁸ die elk aan een dier zijn gewijd, evenals de uren van de dag (n.l. twee uur per dier). Een voorbeeld uit de Chinese (en Tibetaanse) astrologie: 1940, 1952, 1964 etc. zijn jaren van de draak; 1908, 1920, 1932 etc. zijn jaren van de aap. Het is hier niet de plaats om verder in te gaan op de mogelijke Centraal-aziatische invloeden op de oude mediterrane astrologie, relevant is slechts dat deze invloeden zich in de Teukrostekst manifesteren.

§ 7.1. Τῆς δὲ εἰρηκῦας ὁ Νεκτανεβὼς ψηφίζεῖ... εἰ συναστρεῖ... προθεῖς. κτλ.: ψηφίζω: berekenen, tellen door middel van steentjes Het is niet duidelijk hoe Nektanebo dit heeft gedaan. Het is niet waarschijnlijk dat hij de pinax als Würfelbrett gebruikt¹⁶⁹ heeft. Ons inziens pleit προθεῖς er tegen dat hij de acht edelstenen die hij zojuist netjes gerangschikt had, dan weer doorelkaar gegooid zou hebben. προθεῖς verwijst er veeleer naar dat hij aparte rekensteentjes tevoorschijn heeft gehaald om zijn berekeningen uit te voeren.

¹⁶⁶ Zie behalve Sphaera ook F. Boll. Sterngläubigkeit und Sterndeutung, pg. 71.: “Dieser Dodekaoros bezeugt auch zwölf aufeinander folgende Tage, zwölf Monate und besonders zwölf Jahre!”

¹⁶⁷ De twaalf “Egyptische” dieren heten in het Grieks: 1) αἴλουρος kater; 2) κύων hond; 3) ὄφις slang; 4) κάνθαρος (mest)kever; 5) ὄνος ezel; 6) λέων leeuw; 7) τράγος bok; 8) ταῦρος stier; 9) ἰέραξ sperwer (of valk); 10) κυνοκέφαλος baviaan (bij de 2e dekaan van Steenbok δυσώνυμον ζῶον genoemd; zie comm. I,12, § 7); 11) ἴβις ibis; 12) κροκόδειλος krokodil.

¹⁶⁸ Zie ook F. Boll, Sterngläubigkeit, pg. 71: “Diesen Zwölfjahr-Zyklus nannten die Alten die chaldäische, das heißt wohl allgemeine astrologische Dodekaëteris.”

¹⁶⁹ Zie W. Gundel, Dekane, pg. 181. Gundel verwijst hier naar deze passage.

§ 7.2. ἰδὼν δὲ εὖ κειμένην... ἀστροθεσίαν κτλ.: ἀστροθεσία: manier waarop de sterren geplaatst zijn.

§ 7.3. ἀποβαλεῖν με καὶ γαμεῖν ἄλλην: cf. I,20, ἀπόβλητον ὑπὸ Φιλίππου: Olympias vertelt Nektanebo dat zij gehoord heeft dat Philippos haar gaat verstoten om met een ander te trouwen en in cap. I,20 ontdekt Alexander bij zijn terugkomst uit Pisai dat dit gerucht een feit is geworden. Dit zelfde feit wordt ook behandeld door de auteurs Ploutarchos (Vita Alexandri, cap. 9) en Pompeius Trogus (in de Epitome, cap. IX), zie “Slang als verwekker van grote heersers” (pg. 25 sqq.) en “Reactie van Philippos” (pg.28 sqq.).

Wanneer men zich afvraagt waarom de verteller Olympias het bed laat delen met een Egyptische koning, dan kan men in de recensiones α en β, zowel als bij Ploutarchos lezen dat Philippos een andere vrouw wenste te huwen, maar de recensio γ laat Philippos het dreigement uitspreken dat hij Olympias zal verstoten als zij hem geen kinderen schenkt¹⁷⁰. Wanneer men Philippos' motivatie, zoals weergegeven in de recensiones α en β vergelijkt met die in de recensio γ, dan is die van de recensio γ de meest plausibele en wanneer dit hoofdstuk van de roman de bedoeling heeft om de ontrouw van Olympias te verdedigen dan is de auteur van de recensio ε (γ) daar het best in geslaagd. De bedoeling van dit deel van de Alexanderroman moet duidelijk zijn: Olympias moet een halve Egyptenaar baren die de verdreven vorst met de nodige legitimiteit kan opvolgen. Deze legitimiteit was (vanwege de vroege dood van Alexander) vooral van belang voor de Ptolemaeën en het is daarom zeer wel mogelijk dat Ptolemaios I Soter of één van zijn opvolgers de inspiratiebron is geweest van het verhaal dat Alexander een halve Egyptenaar zou zijn geweest en hijzelf (Ptolemaios I) weer familie van Alexander¹⁷¹.

Echter ook de Egyptenaren zelf hadden er belang bij dat de man die hun land op de Perzen had veroverd, omstraald was door het mystieke aureool van een verjongde farao die teruggekeerd was om hen te redden van een vreemde overheersing.

§ 8. ... καὶ παιδοποιηθῆναί σοι ἔκδικον γενόμενον τέκνον: “... en er zal een kind bij u verwekt worden, dat u zal wreken Cf. Ps. Kall. I,5: κατὰ γαστρὸς ἔχεις σὸν ἔκδικον; I,8: κατὰ γαστρὸς... ἔκδικον. Voor de behandeling van Alexander's wraak op zijn vader ten behoeve van zijn moeder, zie Reactie Philippos. (pg.28 sqq.)

§ 9. Ὁ τῆς Λιβύης Ἄμμων: “De Ammon van Libyë”. Ammon had vele plaatsen waar hij vereerd werd maar één van de beroemdste plaatsen was de oase Siwa in West-Egypte. Hier had hij een orakel dat sinds ongeveer 600 v. Chr. tot in de tijd van de Ptolemaeën door koningen en veldheren als Kroisos van Lydië, Hannibal en uiteraard ook door Alexander de

¹⁷⁰ Het fragment in de rec. γ over de kinderloosheid komt uit de rec. ε. Daar is het overigens wel vreemd dat Philippos zijn dreigement pas uit op het moment dat hij voor een langdurige (of één jaar durende: χρονιαίαν ἀποδημίαν) expeditie de stad zal verlaten, alsof hij de deur open zet voor de mogelijke ontrouw van Olympias!

¹⁷¹ Ptolemaios I Soter, zoon van Lagos, zou een achterneef van Philippos II zijn maar er is geen enkele grond om aan te nemen dat dit inderdaad zo was. Het is alleszins aannemelijk dat dit verhaal uit de koker van Ptolemaios I stamt en bedoeld was om zijn aanspraken op de Egyptische troon te legitimeren. Zie ook Tarn, JHS 53, 1933, 57; Berve, II nr. 668, pg. 329 sqq.

Grote geraadpleegd werd. Daarnaast werd vooral de tempel te Aghurmi¹⁷², gebouwd door Amasis (= Ahmose 568-526), beroemd en druk bezocht.

§ 9.1. κεραός Ἄμμων: “de gehoornde Ammon”. Het epitheton κεραός heeft betrekking op één van de vele gedaanten waaronder Ammon vereerd werd. Hij werd o.a. Ba (De Ene, Alomtegenwoordige en in alles werkzame) genoemd. Deze naam Ba lijkt sterk op B3 (ram) zodat men van een woordspeling met het ene Ba en B3¹⁷³ kan spreken. Ook Alexander de Grote staat overigens bekend als drager van horens; in de Qorân, Sûra 18, 84 sqq. wordt Alexander de Grote Dhu'lqarnain met de twee horens genoemd¹⁷⁴. Het andere epitheton πλουτηφόρος betreft het karakter van Ammon als de vruchtbaarheidsgod Min van Koptos.

§ 9.2. νέος <ἦ> μεσήλιξ;: “Is hij jong of van middelbare leeftijd?”. Voorgesteld wordt om ἦ in de tekst op te nemen.

§ 9.3. ὁ δὲ εἶπε· “τὴν μὲν ἡλικίαν μεσήλιξ”: Nektanebo antwoordt dat Ammon inderdaad van middelbare leeftijd is. In het licht van de Egyptische teksten is dit nogal vreemd omdat deze god daar als de Oude¹⁷⁵ wordt vermeld en niet als van middelbare leeftijd. Het moet hier haast wel duidelijk zijn dat Nektanebo de zaak mooier voorstelt. De leeftijd van Ammon moet voor zijn doeleinden overeenkomen met zijn eigen leeftijd.

§ 9.4. πολιὸς τὴν χαίτην: met grijs haar. Dit plaatst μεσήλιξ t.a.v Ammon in een merkwaardig daglicht (zie boven), tenzij men het haar van een ram grijs zou willen noemen, en dan zou het kunnen slaan op de gedaante van Ammon als ram (κέρατα κριοῦ ἐπὶ τῶν κροτάφων ἔχων). Over de voorstelling die Nektanebo van Ammon geeft, zie boven. Er zijn echter ook anthropomorfe afbeeldingen van Ammon.¹⁷⁶

§ 9.5. καὶ θεωρήσεις ὄνειρον καὶ θεὸν σοι συγγινόμενον: En u zult een droomgezicht zien, en wel een god die zich met u verenigt Gelet op cap. 5 waar wordt verteld dat Nektanebo de juiste kruiden voor het opwekken van een droom (βοτάνας τὰς πρὸς ὄνειροπομπίαν) zoekt, mag men aannemen dat Nektanebo ook hier op magische wijze een droom opwekt (zie o.a. P.G.M. XII, 123 sqq en passim).

¹⁷² Zie ook J. Osing in L. Ae, V, I, 237 sqq.

¹⁷³ Ba is ook een van de namen van de ziel, waarbij wel moet worden opgemerkt dat men zich deze ziel veel lichamelijker voorstelde dan wij ons de psyche. Zie E. Otto in L. Ae, I, 588-90. Wat Ammon als ram betreft, zie de oprijlaan met de aan Ammon gewijde liggende rammen bij de tempel van Karnak (N.R. 19e dynastie, ± 1314-1200 of 1306-1186 v. Chr. bij A.N. Zadoks-Josephus Jitta, Antieke Cultuur in Beeld, pg. 15, afb. 7).

¹⁷⁴ Iskander Dhu'lqarnain: De moslims accepteren Iskander Dhu'lqarnain weliswaar als een gelovige, maar men is het er niet over eens of hij ook als een profeet beschouwd moet worden. Zie Encyclopaedia of Islam, IV 127; G. von Grunbaum, Medieval Islam, 26, note 63.

¹⁷⁵ Over Ammon als de Oude, zie E. Otto in L. Ae, I, 237 sqq.

¹⁷⁶ Zie A.N. Zadoks-Josephus Jitta, Antieke cultuur, pg. 24, afb. 4.

§ 10. Πότε;... οὐ μακρὰν: Olympias vraagt wanneer de god komt en Nektanebo antwoordt “binnenkort”. Dit heeft betrekking op de gebeurtenissen in I,6 (zie Alexander als nazaat van Herakles, pgg. 22-24).

§ 10.1. Περὶ σαυτὴν γενέσθαι καθὼς βασιλίδα γυναῖκα: περὶ τι εἶναι (γίγνεσθαι): zich met iets bezig houden. Ons inziens bedoelt Nektanebo dat Olympias zich met koninklijke waardigheid moet voorbereiden op de komst van de god. Een dubbele bodem is onmiskenbaar aanwezig maar waarschijnlijk moet men het hier in die zin opvatten dat Olympias zich moet voorbereiden op een huwelijk met een god, op een Ἱερὸς γάμος. Immers, Nektanebo was een farao en omdat de farao als een god werd beschouwd, gold een huwelijk tussen de God-Koning en een aardse vrouw als een ‘Heilig Huwelijk’. In de tempel van Luxor en te Deir el-Bahri vindt men een serie afbeeldingen waarin Ammon de goden zijn plan openbaart een nieuwe koning te verwekken, dan gaat hij in eerste instantie in de gestalte van de farao tot de koningin, om zich dan in zijn ware gedaante aan haar te openbaren. (Vgl. Ps. Kall. I.6 waar Nektanebo zich o.a. eerst als Ammon en pas dan onder zijn eigen menselijke gedaante aan de koningin openbaart.). Uit de woorden van het gesprek dat tussen het koninklijk paar plaats vindt, vormt Ammon de naam van het kind dat geboren zal worden. De zoon uit dit ‘Heilige Huwelijk’ werd dan uiteraard ook als een god beschouwd. Zie H. Brunner, Die Geburt des Gottkönigs, pg. 43 sqq; Jan Assmann, Die Zeugung des Sohnes, pg. 16 sqq.

§ 10.2. βασιλίδα: Zie §4: βασιλίδι.

§ 10.3. περιπλακῆσεται: fut. pass. bij περιπλέκω iets om iets heen wikkelen, vouwen of draaien; med. περιπλέκομαι + dat. zichzelf om iets heenvouwen, iemand/iets omhelzen. Het slot van dit caput spreekt voor zich, Olympias is door Nektanebo ingepalmd en gelooft nu dat ze door een god bezocht zal worden.